

Broeders, P. W. A., *Gijsbert Franco baron von Derfelden van Hinderstein 1783-1857. Leven en werk van eene 'ware specialiteit' in kaart gebracht* (Dissertatie Utrecht 2006, Utrechtse historische cartografische studies 5; 't Goy en Houten: Hes en De Graaf, 2007, cd-rom + 548 blz., €150,-, ISBN 978 90 6194 409 6).

Van de man die in Broeders' boek centraal staat, kunnen wij niet zeggen dat hij met een zilveren lepel in zijn mond geboren is. Veel scheelde het niet. Bij zijn geboorte waren de arrangementen getroffen waardoor de erfenis van de familie De Milan Visconti uiteindelijk aan hem zou toevallen.

De tafelhoudersfamilie De Milan Visconti stapelde vanaf het einde van de zeventiende eeuw rijkdom op rijkdom. Omdat geld niet alleen gelukkig maakt, claimde de familie af te stammen van de adellijke, Italiaanse Visconti's. Met die claim maakten zij zich aanvankelijk een tikkeltje belachelijk omdat die familie eeuwen eerder uitgestorven was. De Utrechtse adel keek dus aanvankelijk met een schuin oog naar de ambitieuze De Milan Visconti's; te *nouveau riche* en te pretentius.

In de loop van de achttiende eeuw, en na de aankoop van vele heerlijkheden, hoorden de gearriveerde tafelhouders er helemaal bij. Zij kwamen in aanmerking voor indrukwekkende titels en ambten: domheer, vroedschap, cameraar. Waarna zich een onoplosbaar probleem aandiende. De laatste telg Gijsbert Franco bleek een verstokt vrijgezel. Bij zijn overlijden in 1781 ging de erfenis naar Jacoba Johanna Guitton die dertig jaar aan het hoofd van zijn huishouding had gestaan. Ruim voordat Jacoba overleed (in 1795) zorgde zij ervoor dat de erfenis met een paar fraaie hinkstapsprongen uiteindelijk bij Broeders' held terechtkwam. Zij arrangeerde in 1778 een huwelijk van een nicht met een uit Estland afkomstige luitenant-kolonel in het Staatse leger, Friedrich Johan von Derfelden. Uit dit huwelijk werd in 1783 Gijsbert Franco geboren, vernoemd naar de twee jaar eerder overleden vrijgezel. Oud-tante Jacoba legde vast dat de ouders het vruchtgebruik zouden krijgen van haar erfenis maar bij hun overlijden zou alles naar Gijsbert Franco gaan. Deze was daarmee van jongsaf verzekerd van een kapitaal ter waarde van zo'n 125.000 gulden.

Von Derfeldens leven kwam in het teken te staan van de geografie en de cartografie. Zijn levenswerk was de *Algemeene Kaart van Nederlandsch Oost-Indië* (schaal 1:2.250.000), een wandkaart in acht bladen die tussen 1841 en 1843 verscheen in een oplage van 1000 exemplaren. De wandkaart ging vergezeld van een boek waarin Von Derfelden de gebruikte bronnen en zijn werkwijze verantwoordde.

Zo'n vijftien jaar werkte Von Derfelden aan zijn kaart. Belangrijke steunpilaren waren de oud gouverneurs-generaal G.A.G.Ph. van der Capellen en J.C. Baud. Dankzij hen had hij toegang tot de koloniale kaartenarchieven in Den Haag en in Batavia en stond hij in contact met marine-officieren die in de Oost leiding gaven aan de hydrografische opnemingen.

Von Derfelden is nooit naar de Oost geweest en was bovendien geen professioneel cartograaf. Zijn kaart was een compilatiekaart, vervaardigd in de studeerkamer op basis van zeer ongelijksoortig basismateriaal. Voor delen van Java kon hij bijvoorbeeld beschikken over moderne opnamen op grote schaal terwijl van andere gebieden zoals Nieuw-Guinea of Celebes niet veel meer dan de kustlijnen bekend waren.

Zijn kaart laat zich daarom slecht vergelijken met de wandkaart van Nederland die kort daarvoor voltooid was onder leiding van C.R.Th. Krayenhoff. Die kaart was gebaseerd op een triangulatie, de topografie was grotendeels getekend met behulp van nieuwe verkenningen en de schaal was bijna twintig keer zo groot.

Desondanks betekende de *Algemeene Kaart* een grote stap vooruit. Met de kaart werden de contouren van het Nederlandse koloniale bezit in de Oost vastgelegd. Dat de Indische Archipel vanuit Nederlandse optiek in feite toen nog steeds bestond uit een door zeewegen bijeen gehouden systeem van knooppunten – havens, forten en plantages – blijkt ook uit de kaart. Bijna de helft van het kaartoppervlak wordt ingenomen door 26 inzetkaarten van bijvoorbeeld de omstreken van Pontianak of het eilandje Onrust voor Batavia.

Onwillekeurig doet het werk van Von Derfelden denken aan de jarenlange studie die de Amsterdamse burgemeester Nicolaas Witsen bijna 150 jaar eerder wijdde aan de geografie van het oostelijk deel van Rusland. Een werk van grote ijver en eruditie maar tevens een werk dat de opnamen te velde nooit zou kunnen verslaan. Gedoemd om bij verschijnen al een tikkeltje verouderd te zijn.

Von Derfeldens kaart, op kosten van Koloniën gedrukt, kon aangeschaft worden voor 60 gulden. In 1847 waren slechts 300 van de 1.000 exemplaren verkocht. De prijs voor een complete set verlaagde men daarom in 1857 tot 8 gulden. Het is de vraag of die drastische prijsverlaging veel geholpen heeft voor de verkoop. Tussen 1853 en 1862 verscheen alweer een nieuw en veel handzamer overzicht van de Archipel: de *Algemeene Atlas van Nederlandsch Indië: uit officieele bronnen en met goedkeuring van het gouvernement samengesteld*. De samenstellers waren P. Melvill van Carnbee en W.F. Versteeg. Hoewel ook deze atlas deels gebaseerd was op compilatiewerk, bleek het toch een voordeel dat het werk werd samengesteld door auteurs die zelf als cartograaf in de Oost actief waren.

Naast de kaart van Oost-Indië was Von Derfelden ook betrokken bij andere kaarten. De voornaamste daarvan was die van het rechtsgebied van het hoogheemraadschap Lekdijk Benedendams.

In het werk van Broeders staat het cartografisch werk van Von Derfelden centraal. Ongeveer de helft van dit 548 pagina's tellende boek op groot formaat wordt ingenomen door de cartobibliografie waarin de kaarten die Von Derfelden gebruikte voor de samenstelling van zijn kaart van de Indische archipel op klein formaat en zwartwit worden afgebeeld, beschreven en becommentarieerd.

Aan het boek is een cd-rom toegevoegd met een groot aantal bijlagen. Op de cd-rom zijn de beschreven kaarten nogmaals terug te vinden, maar nu in kleur en op groot formaat. De kwaliteit van die afbeeldingen is uitstekend.

Onder de ruim 20 bijlagen bevinden zich verder ondermeer opgaven betreffende personen die tot het netwerk van Von Derfelden behoorden en een overzicht van kopers van geveilde boeken en atlassen uit Van Derfeldens nalatenschap.

Broeders' werk haalt een diep onder het stof verdwenen cartograaf tevoorschijn. Weinig details van Von Derfeldens cartografische werk worden in dit boek niet belicht. Toch kunnen er daardoor ook vraagtekens bij deze publicatie gezet worden. Zit de lezer werkelijk op al deze details te wachten? Is het verhelderend dat van een cartograaf die zelf een uitgebreide verantwoording van zijn bronnen publiceerde, zijn *Mémoire analytique*, die verantwoording in uitgebreide vorm wordt herhaald?

Door de gekozen werkwijze is een groot en twee kilo zwaar boek ontstaan met een ingewikkelde combinatie van analyse, bibliografische informatie, een dubbele serie van honderden afbeeldingen, excerpten van archiefinventarissen en van archivalia.

Dat is jammer want de persoon Von Derfelden van Hinderstein in de context van de koloniale en wetenschappelijke ambities van die tijd blijft daardoor onderbelicht. Hij komt helaas te weinig tot leven terwijl de lezer in hem een gepassioneerd en zelfs wat obsessieve rentenier vermoedt.

Kees Zandvliet

Steegen, E., *Kleinhandel en stedelijke ontwikkeling. Het kramersambacht te Maastricht in de vroegmoderne tijd* (Bewerkte dissertatie Vrije Universiteit Brussel 2005, Maaslandse monografieën 69; Hilversum: Verloren, 2006, 360 blz., ISBN 90 6550 929 1).

In Nederland moet de kleinhandel worden gerekend tot de bijna vergeten thema's uit de sociaal-economische geschiedenis. Zijn rol in de uitbouw van steden was hier zelfs nooit aan de orde. Steegen tracht in deze omissie te voorzien.

Hij oriënteert zich daarbij aan de reeds bestudeerde ontwikkelingen in Belgische steden. Dat is terecht, want de voor de uitbouw van iedere handelsrelatie wezenlijke infrastructuur werd in dit deel van huidig Nederland in de vroegmoderne tijd door de aanleg van een weg van Aken via Luik en Brussel naar Oostende in hoge mate oost-west gericht. Dat klemde temeer voor de kleinhandelaar, wiens waar doorgaans klein en kostbaar was en zich dus niet erg leende voor vervoer per schip over de zuid-noord verlopende Maas.

De auteur vond in het bestudeerde tijdvak nauwelijks gegevens over de omvang van de kleinhandel, maar des te meer over de beroepsgroep die de detailhandel bedreef, de leden van het kramersambacht. Uitvoerig wijdt hij uit over de activiteiten van de kramers in de middeleeuwen. Toen bestond het ambacht uit kooplieden actief in de lange afstandshandel, waarbij werd aangesloten bij de vervoersstromen van Vlaanderen naar Midden-Europa en Italië via Keulen en Frankfurt. Op deze route trof men vrijwel alleen te Maastricht een Maasovergang die het hele jaar door bruikbaar was zonder de koopman te dwingen eerst moerassig gebied te doorsnijden of direct achter de rivier steile hoogten te nemen. In de tweede helft van de zestiende eeuw ging deze lange afstandshandel teloor, grotendeels door verschuiving van de handelsstromen naar de zeevaart, maar ook als gevolg van politieke problemen en veranderingen in het gebruik van grondstoffen door ambachtslieden.

Gaandeweg had de lange afstandshandel ook consumptiegoederen naar Maastricht gebracht, zoals specerijen, aromatische waren, hoeden en mutsen. Zij werden er op markten en in winkels verkocht door kleinhandelaren. Dit type overleefde, zij het met enige moeite, de zware crisis van de late zestiende eeuw. De inlegering van een omvangrijk garnizoen in de stad na de verovering ervan in 1632 door Frederik Hendrik, gaf de detailhandel een nieuwe impuls. Niet alleen de omvang van de vraag nam toe; er ontstond ook vraag naar andere producten, aanvankelijk naar tabak en gedistilleerd, gaandeweg ook naar koffie, thee, katoenen stoffen, drogisterijartikelen en voor de hoger bezoldigden wijn en juwelen.

In het kielzog van de toenemende diversiteit in het aanbod van de detailhandel veranderde ook de samenstelling van de groep kleinhandelaren van karakter en kwamen nieuwe handelspraktijken in zwang. Vrouwen gaan meer en meer winkel houden, immigranten storten zich op deze tak van bedrijvigheid en het geven en nemen van krediet wordt gewoon.